द्वितीयः भागः

२. सर्वे भवन्तु सुखिनः

चित्रं पश्यन्तु, विचिन्त्य, वदन्तु

प्रश्नाः

१. चित्रे के के सन्ति ?

२. चित्रे मनुष्यः कथं गच्छति ?

३. चित्रे जन्तवः किं कुर्वन्ति?

© SCERT not to be republished

उद्देश्यम् - छात्रेषु जन्तूनां विषये दयागुणसंवर्धनम् । बुद्धिशक्तेः सत्कार्यकरणे उपयोगः ।

छात्रेभ्यः सूचनाः -

१. पाठं पठन्तु । अनवगतानां पदानां वाक्यानां च अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

२. अनवगतानि पदानि अधिकृत्य मित्रैः सह चर्चां कुर्वन्तु ।

३. अनवगतपदानाम् अर्थान् पदकोशस्य साहाय्येन अवगच्छन्तु ।

एकस्मिन् समये देवः सर्वानपि प्राणिनः द्रष्टुं तेषां समस्याः ज्ञातुं च इष्टवान् । अतः सः सभाम् एकां संयोज्य तत्र सर्वानपि जन्तून् मानवं च आगन्तुम् आदिष्टवान् ।

(शुकः पिकश्च गीतं गायतः, मयूरः नाट्यं करोति, गर्दभः, अश्वश्च इतस्ततः धावनं करोति, गजः गाम्भीर्येण पश्यति, हरिणाः परस्परं भाषमाणाः सन्ति। सिंहः गर्जति ।)

(तदा द्वारपालकः उद्घोषयति - 'देवदेवः, सर्वेश्वरः, जगदीश्वरः, सृष्टिकर्ता, लयकर्ता सर्वव्यापी परमेश्वरः आगच्छन्नस्ति।' इति)

'देवदेव वर्धतां वर्धताम् अभिवर्धताम्' इति सर्वे वदन्ति ।

देवः मानवेन सह सभां प्रविशति, सर्वे उत्थाय देवं नमस्कुर्वन्ति । देवः आशीर्वादं कृत्वा उपविशति। मानवः तस्य पार्श्वे उपविशति ।

देवः - सर्वे कुशलिनः खलु ! मृगराज ! भवान् वदतु !

मृगराजः (सिंहः) - स्वामिन् ! भवतः परिपालने वयं सर्वे कुशलिनः । काले काले आहारं प्राप्नुमः । सुखेन जीवनं कुर्मः । किन्तु........

देवः - किन्तु.... किम् ?

गजः - महाराज ! वयं सुखेन जीवनं कुर्मः । किन्तु एषः मानवः एव अस्मान् बहुधा पीडयति । तस्य सामर्थ्यं किमस्ति ? किमर्थं भवानपि तस्मै प्राधान्यं ददाति?

अश्वः - किमर्थं भवता तस्य कृते आसनं कल्पितम् ? अस्माकं कृते उन्नतासनं किमर्थं नास्ति ?

देवः - भवतां प्रश्नम् अवगतवान् । एतस्मिन् विषये मानवमेव पृच्छन्तु । स एव वदति ।

शुकः - भोः मानव ! मम वाणी यथा मधुरा अस्ति तथा भवतः वाणी अस्ति वा ?

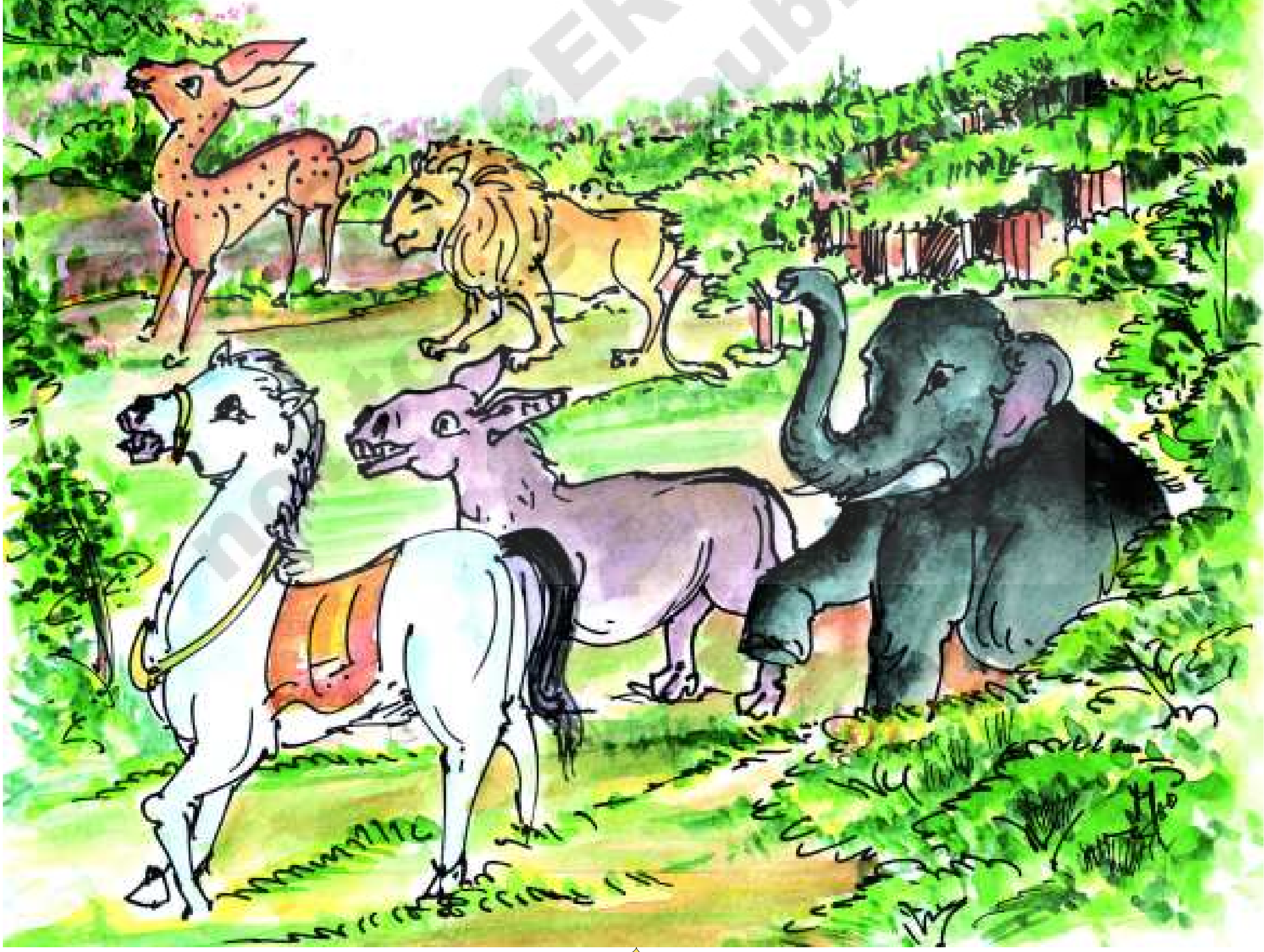

© NCERT not to be republished

मानवः - सर्वथा नास्ति ।

पिकः - अहं यथा पञ्चमस्वरेण मधुरतया गायामि तथा भवान् गातुं शक्नोति किम् ?

मानवः - न शक्नोमि ।

हरिणः - मम शरीरं पश्यतु । बहु सुन्दरम् अस्ति । एतादृशं सौन्दर्यं भवतः अस्ति किम्?

गर्दभः - भोः ! अहं यथा परिश्रमं करोमि तथा भवान् परिश्रमं कर्तुं शक्नोति वा ?

मानवः - भोः गर्दभवर्य ! भवतः परिश्रमशक्तिः अपि मयि नास्ति । भवतः मूर्खत्वम् अपि मम नास्ति ।

मयूरः - मम नाट्यं दृष्ट्वा सर्वे सन्तुष्टाः भवन्ति । एतादृशं नाट्यकौशलं भवतः अस्ति किम् ?

मानवः - भोः मयूर ! भवतः नर्तनं बहु सुन्दरम् । मम तु एतादृशनर्तनकौशलं नास्ति ।

गजः - भो अल्पमानव ! मम शरीरं पश्यतु । मम बलं पश्यतु । अहम् उन्नतान् वृक्षानपि पातयितुं शक्नोमि ।

मानवः - गजराज! नमोऽस्तु ते ! भवतः बलं लोके कस्यापि नास्ति । अल्पस्य मम कथं स्यात्?

अश्वः - (हेषां कृत्वा) भोः ! मम वेगः अत्र कस्यापि अस्ति वा ?
भोः मानव ! भवानपि माम् अधिरुह्य एव प्रयाणं करोतीति स्मरतु । भवतः अपेक्षया अहमेव श्रेष्ठः ।

देवः - भोः मृगराज ! भवतः अभिप्रायं वदतु ?

सिंहः - देव ! वक्तुं किमस्ति? अस्मासु विद्यमानेषु गुणेषु एकः अपि गुणः अस्य मानवस्य नास्ति । एतत् सत्यं स्वयं मानवः एव अङ्गीकृतवान् । अतः एषः मानवः उन्नतस्थाने उपवेष्टुम् अनर्हः ।

मानवः - भो मृगराज ! भवता उक्तं सत्यमेव । भवत्सु इव सामर्थ्यं मयि नास्ति । किन्तु मम बुध्दिशक्तिः अस्ति । तेनाहं सर्वानपि स्ववशे स्थापयामि । सर्वं साधयाम्यपि ।

© SCERT not to be republished

देवः - इदानीं ज्ञातं खलु ! मानवः बुध्दिशक्त्या सर्वेषामपेक्षया श्रेष्ठः । अतः मम पार्श्वे उपविष्टवान् ।

गजः - सत्यं वयमङ्गीकुर्मः । किन्तु एषः स्वबुद्धिशक्त्या भूलोकं नरकं कुर्वन्नस्ति । अस्मान् सर्वानपि पीडयन् अस्ति ।

हरिणः - देव ! तस्मै कृपया सद्बुध्दिं ददातु । तेन वयं सर्वे सुखेन जीवितुं शक्नुमः ।

देवः - अस्तु । तथास्तु । मानवस्य बुद्धिं सन्मार्गे प्रवर्तयिष्यामि ।

मानवः- "सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखभाग्भवेत् ॥"

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

एतानि कुर्वन्तु

©SCERT not to be republished

I. शृण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

१. एतस्य पाठस्य 'सर्वे भवन्तु सुखिनः' इयं शीर्षिका समीचीना वा ? कथम्?

२. अश्वः मानवस्य प्रयाणसाधनं भवति खलु ! तथैव के के पशवः मानवस्य प्रयाणसाधनानि भवन्ति ?

३. के के पशवः कुत्र कुत्र वसन्तीति कथयन्तु ।

४. केचन पशवः साधवः, केचन क्रूरमृगाः भवन्तीति विषयं कथम् अवगन्तुं शक्नुमः ?

५. विहङ्गानां पशूनां च नाशं निरोद्धुं भवन्तः किं किं कर्तुम् इच्छन्ति ?

६. पाठं धारालतया पठन्तु, कथां स्ववाक्यैः वदन्तु ।

II. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

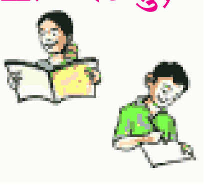

१. पाठं पठित्वा पोष्यपशूनां नामानि लिखन्तु ।

२. पाठगतानां क्रूरमृगाणां नामानि वदन्तु, लिखन्तु च ।

३. **अधः वाक्यानि सन्ति । पठन्तु, पाठगतानां वाक्यानम् अनुसारं पदानां क्रमं परिवर्त्य पुनः लिखन्तु ।**

अ. जीवनं कुर्मः वयं सुखेन ।

आ. पातयितुं वृक्षानपि शक्नोमि उन्नतान् ।

इ. अपेक्षया सर्वेषां श्रेष्ठः बुद्धिशक्त्या मानवः ।

ई. पश्यन्तु भद्राणि सर्वे ।

४. **अधः दत्ते परिच्छेदे दत्तानां चित्राणां स्थाने तेषां नामानि लिखित्वा पठन्तु ।**

बृन्दावनी पाठशालातः आगच्छन्ती वृक्षं पश्यति । वृक्षस्य

शाखायां उपविष्टवान्। वृक्षस्य अधः 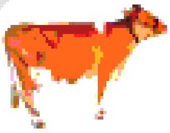 विश्रान्ति

स्वीकरोति । मार्गे आगच्छति । गृहं पुरतः 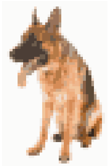 अस्ति ।

भित्तौ 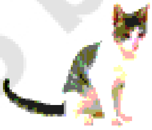 म्याव् म्याव् वदति ।

© SCERT not to be republished

III. स्वीयरचना

१. **पाठम् अवगतवान् खलु ! भवतः कक्ष्यायां कः श्रेष्ठः इति दशवाक्यैः लिखन्तु ।**

२. **देवस्य स्थाने भवान् भवति चेत् किं वदति ?**

३. **पाठे जन्तवः देवं प्रति स्वबाधाः उक्तवन्तः खलु ! तेषां बाधानिवारणाय भवान् कान् उपायान् वदति ?**

४. **पाठस्य विषये स्वाभिप्रायं लिखन्तु ।**

IV. पदजालाभिवृद्धिः

१. **प्राणिनः कार्यं ज्ञात्वा योजयन्तु । ततः वाक्यरूपेण लिखन्तु ।**

क	ख
	भारं वहति ।
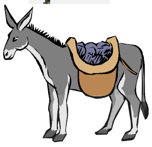	मधुरं वदति ।
	सुन्दरं नृत्यति ।
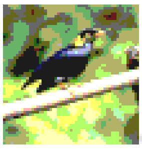	वेगेन धावति ।
	पञ्चमस्वरे कूजति ।

२. **मञ्जूषातः पदानि स्वीकृत्य वाक्यनिर्माणं कुर्वन्तु ।**

सिंहः, पिकः शुनकः, बिडालः मयूरः, काकः, गौः, वानरः, अश्वः	गर्जनम्, पञ्चमस्वरः, भषणम्, म्याव् म्याव्, केकारावम्, काव् काव्, अम्बा, किच् किच्, हेषारवम्

३. **अस्मिन् पाठे '!' इति चिह्नयुतानि पदानि सन्ति । अर्थानुसारं तानि अन्विष्य अत्र लिखन्तु ।**

अ. కదా! –

आ. ఓ స్వామీ! –

इ. ఓ నరుడా! –

ई. ఓ సింహరాజా! –

उ. మహారాజా ! –

© NCERT not to be republished

४. एतानि वाक्यानि पाठे कः वदति, कं प्रति वदतीति लिखन्तु ।

	कः वदति ?	कं प्रति वदति ?
उदा - देव ! तस्मै कृपया सद्बुध्दिं ददातु । तेन वयं सर्वे सुखेन जीवितुं शक्नुमः।	हरिणः	देवम्
अ. सर्वे कुशलिनः खलु ! मृगराज ! भवान् वदतु ।	....	....
आ. महाराज! वयं सुखेन जीवनं कुर्मः ।	....	....
इ. किमर्थं तस्य कृते उन्नतासनं कल्पितम् ?	....	....
ई. मम नाट्यं दृष्ट्वा सर्वे सन्तुष्टाः भवन्ति ।	....	....
उ. गजराज! नमोऽस्तु ते ।	....	....
ऊ. भोः मृगराज भवतः अभिप्रायं वदतु ।	....	....
ए. इदानीं ज्ञातं खलु !	....	....
ऐ. सत्यं, वयम् अङ्गीकुर्मः ।	....	....

V. सर्जनात्मकव्यक्तीकरणम्

१. नाटकरूपेण पाठ्यांशविषयस्य अभिनयं कुर्वन्तु ।

२. पक्षिणां रक्षणार्थं किं करणीयमिति पञ्चवाक्यानि लिखन्तु ।

VI. प्रशंसा

१. पक्षिणां जन्तूनां च नामानि अन्यभाषाभिः लिखन्तु ।

२. पक्षिजन्तुभिः सम्बध्दाः कथाः पठन्तु ।

VII. व्याकरणांशाः

१. अधः दत्तानि वाक्यानि पठित्वा रेखाङ्कितानां पदानाम् अर्थान् अवगच्छन्तु ।

अ. विद्युत् नास्ति अतः व्यजनं न भ्रमति ।

आ. अद्य पर्वदिनम् अतः पाठशालायाः विरामः अस्ति ।

अत्र **'अतः'** इति पदं कारणसूचकम् । एतत् अव्ययम् ।

© SCERT not to be republished

२. अतः इति अव्ययम् उपयुज्य कार्यकारणभावं सूचयन्तः वाक्यानि लिखन्तु ।

अ. इन्धनं - वाहनम्

आ. वृष्टिः - छत्रम्

इ. शिरोवेदना - औषधम्

ई. क्षुधा - कदलीफलम्

३. अधः दत्तम् उदाहरणद्वयं पठन्तु । विवरणम् अवगच्छन्तु ।

उदा - अ) गण + ईशः = गणेशः (अ + ई = ए)

अत्र **'अ, ई'** इत्येतयोः वर्णयोः सन्निधौ सति तयोः स्थाने **'ए'** कारः सम्पन्नः । अयं च विकारः । अतः एषः सन्धिः ।

द्वयोः वर्णयोः सन्निधौ यदा विकारः भवति तदा सन्धिः इति उच्यते ।

विकारः नाम कस्यचित् वर्णस्य अदर्शनं कस्यचित् अन्यस्य वर्णस्य प्रयोगः वा।

आ) किम् + अकुर्वत = किमकुर्वत (म् + अ = म)

अत्र **'म्, अ'** इति वर्णयोः सन्निधौ सत्यपि कोऽपि विकारः न सम्पन्नः । केवलं **'म्, अ'** इत्यनयोः वर्णयोः स्थाने **'म'** इति लिखितम्। अतः एषः सन्धिः न भवति ।

४. अधः दत्तानि पदानि सन्धिपदानि वा, न वा इति 'आम्', 'न' इत्येताभ्यां कोष्ठकेषु सूचयन्तु ।

अ.	नदी + अत्र = नद्यत्र		
आ.	महा + इन्द्रः = महेन्द्रः		
इ.	गृहम् + एव = गृहमेव		
ई.	भाषाम् + अधीते = भाषामधीते		
उ.	बालाः + अत्र = बाला अत्र		
ऊ.	मूलम् + इदम् = मूलमिदम्		

© SCERT not to be republished

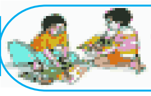 परियोजनाकार्यम्

१. प्रवासि(వలస)पक्षिणां नामानि ज्ञात्वा तेषां चित्राणि सङ्गृह्य' भित्तिपत्रे लेपयित्वा तान्यधिकृत्य लिखन्तु ।

२. जन्तूनां रक्षणार्थं विशेषप्रयत्नं कुर्वतीः ''ब्लूक्रास्'' सदृशीः संस्थाः गत्वा तत्र विषयसङ्ग्रहणं कृत्वा निवेदिकां(**Report**) विरच्य प्रदर्शयन्तु ।

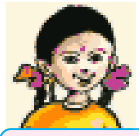

स्वीयमूल्याङ्कनम्

१. पाठस्य भावं स्वीयवाक्यैः वक्तुं शक्नोमि ।	आम् / न
२. पाठं धारालतया पठितुं शक्नोमि ।	आम् / न
३. वाक्यानि सम्यक्तया लेखितुं शक्नोमि ।	आम् / न
४. सर्वजीवेषु समभावनां प्रकटयितुं शक्नोमि ।	आम् / न
५. पाठ्यांशम् अभिनेतुं शक्नोमि ।	आम् / न

अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति ।

© SCERT not to be republished